

52545

52545

1-9.

ACTA UNIVERSITATIS SZEGEDIENSIS
DE ATTILA JÓZSEF NOMINATAE

ACTA JURIDICA ET POLITICA

Tomus XLIV.
Fasciculus 9.

PÓCSIK ILONA

A bűnelkövetők rehabilitációjáról

(Gondolatok a szankciók hatásossága körüli viták újabb angolszász
irodalmából)

1996 JUN 17

Szeged, 1993

Köszönettel tartozom – többek között – a British Council-nak, a West Yorkshire Probation Service-nek és a Centre for Criminal Justice Studies University of Leeds-nek e tanulmány megírásához nyújtott segítségükért

ACTA UNIVERSITATIS SZEGEDIENSIS
DE ATTILA JÓZSEF NOMINATAE

ACTA JURIDICA ET POLITICA

Tomus XLIV.
Fasciculus 9.

PÓCSIK ILONA

A bűnelkövetők rehabilitációjáról

(Gondolatok a szankciók hatásossága körüli viták újabb angolszász
irodalmából)

Szeged, 1993

Edit

Comissio Scientiae Studiorum Facultatis Scientiarum Politicarum et Juridicarum
Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae

JÓZSEF BALÁZS, ELEMÉR BALOGH, LAJOS BESENYEI, EMESE ÉGETŐ, JENŐ
KALTENBACH, IMRE MOLNÁR, FERENC NAGY, KÁROLY NAGY, PÉTER
PACZOLAY, BÉLA POKOL, JÓZSEF RUSZOLY, ISTVÁN SZENTPÉTERI, JÓZSEF
VERES

Redigit
KÁROLY TÓTH

Nota
Acta Jur. et Pol. Szeged

Kiadja

a szegedi József Attila Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának
tudományos bizottsága

BALÁZS JÓZSEF, BALOGH ELEMÉR, BESENYEI LAJOS, ÉGETŐ EMESE,
KALTENBACH JENŐ, MOLNÁR IMRE, NAGY FERENC, NAGY KÁROLY,
PACZOLAY PÉTER, POKOL BÉLA, RUSZOLY JÓZSEF, SZENTPÉTERI ISTVÁN,
VERES JÓZSEF

Szerkeszti
TÓTH KÁROLY

Kiadványunk rövidítése
Acta Jur. et Pol. Szeged

ISSN 0324-6523

Bevezetés

Nem ismeretlen a magyar kriminológiai szakirodalomban sem az a máig sem csituló hullámokat felverő vita, amely a hetvenes évek Amerikájában indult és a "rehabilitációs elméletek csődje"-ként is szokás emlegetni. A bűnelkövetést medikalizáló treatment-ideológia bukását¹ követő tisztulási folyamat során egyes kriminológusok odáig jutottak, hogy kinyilvánították: egyetlen program sem működik azok közül, amelyek az elkövetők rehabilitációját célozzák. Robert *Martinson* eme elgondolását 1974-ben megjelent munkájában tette közzé,² s igen hamar széles körben követőkre talált, annak ellenére, hogy korábbi megállapításait saját maga két ízben is felülvizsgálta. Az 1974-es írás – ahogy némi malíciával többen is megállapítják – egyike maradt a leggyakrabban idézett, de valószínűleg legritkábban olvasott műveknek.

Természetesen hamar akadtak ellenlásasai is a vitában, ami azóta is folyik, jóllehet, az elsők helyére lassan az újabb generáció vitatkozói lépnek.

A továbbiakban néhány elméleti kérdés felvetése után megkísérlem röviden összefoglalni, hogy milyen eredmények láttak napvilágot az utóbbi időben a fenti diskurzus során. Szó lesz többféle kutatási módszerről, azok előnyeiről és hátrányairól, különféle rehabilitációs programokról és programtípusokról, továbbá egy lehetséges szintézisről is. Talán nem lesz haszontalan a büntetőjogi szankciók értékelhetőségét, hatásfokuk mérhetőségét általánosságban is szemügyre venni, habár ez alkalommal erre csupán érintőlegesen kerülhet sor. Végül még azt is megkérdőjelezem, vajon a rehabilitáció-retribúció alternatívája-e az, amelyben feltétlenül választanunk kell a jogkövetkezmények újragondolása során, vagy pedig lehetséges valamilyen kompromisszumot találni. Végül néhány olyan gyakorlatias megfontolásra hívom fel a figyelmet, amely mindenképpen tanulságos lehet számunkra is, függetlenül a vitát illető nézetkülönbségektől.

Inkább csak túlzott óvatosságból teszem hozzá: amikor rehabilitációról (illetve esetlegesen "kezelésről") lesz szó a későbbiek során, semmiképpen nem szabad kórházszerű börtönökben bűnelkövetőkön folytatott kétes hírű kísérletekre gondolni. Éppen ellenkezőleg: *rehabilitáció* alatt a jogtisztelő életvitel kialakításának tevőleges előmozdítását, a társadalomba visszaintegrálódás esélyének elérhetőbbé tételét értem.³

¹ Részletesen elemzi pl. *Gönczöl Katalin*: *Bűnös szegények*, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1991. 82–87. p.; a "What Works? vitáról" szól *Szabó András*: *Megelőzés és arányos büntetés*, Magyar Jog 1990. 11. sz. 900–901. p.

² What works? – Questions and answers about prison reform, *The Public Interest* 23. 22–54. p.

³ Eredetét tekintve a "rehabilitáció" inkább az angolszász irodalomban meghonosodott kifejezés, nálunk viszonylag gyakoribb a "reszocializáció" megjelölés használata.

Kezdjük az alapkérdés ambíciózus feltevésével: mi a büntetőjogi szankció célja és hogyan szándékozik azt elérni?

A két meg-megújuló, más és más variációkban jelentkező célelméleti irányzatsorozat közül a relatív irányzatok (amelyek a büntetéstől valamilyen hasznot remélnek: az elkövető megjavítását, társadalomtól való elszigetelését, maga és mások elrettentését a bűnelkövetéstől, azaz a generális és speciális prevenciót) tekintetében felmerülhet a siker bekövetkezése vagy elmaradása, illetve a siker nagysága mérésének igénye.

Rögtön hozzá kell tenni, az elkövető "megjavításán" túl a többi célkitűzés megvalósulásáról a maguk teljességében számszerű információkat szerezni szinte lehetetlen, így szerepük a szankciókiszabás során leginkább a vélelmekéhez hasonlatos. A "megjavulás" fő ismérve a tömegjelenségek szintjén az alacsony bűnismétlési ráta. A kettő teljes azonosítása azonban — mint később látni fogjuk — nem ad valóság-hű képet a szankciók következményeiről. Nem felesleges itt is megjegyezni, hogy a generális prevenciót (általános bűnmegelőzést) illetően a büntetőjognak fel kell ismernie a maga korlátait és teret kell adnia a társadalompolitika kifinomultabb és összetettebb megoldásainak.⁴

A megtorlásra épülő — abszolút — elméletek szerint a cél önmagában van: az erkölcsi rosszallást kifejező büntetőjog nem tekint további célokra, ezért a hatás mérésére sincs szükség. (Habár a Leon Radzinowitz által tizehat pontban körülírt autoritáriánus igazságszolgáltatási modell⁵ egészében ugyan messze nem azonosítható az abszolút büntetési elméletekkel, azonban annyi közös bennük, hogy az indeterminizmus és a megtorlás, mint a büntetés legfőbb funkciója mindkét eszmekörben fontos feladatot kap.) Az elv vegytiszta alkalmazása a gyakorlatban igen nehezen képzelhető el, elegendő, ha a "számítógép" problémájára gondolunk — Nils Christie kifejezésével élve⁶ — nevezetesen, hogy milyen mérce szerint váltható át a "büntett büntetéssé".

Találomra kiemelek egyet az ún. egyesítő elméletek közül is. Nigel Walker nemrégiben megjelent könyvében⁷ olyan eklektikus irányzatról beszél, melynek újdonsága a pragmatikus megközelítés. Néhány elméleti munkán kívül főleg gyakorlati szakemberek keresik a két alapvető cél kompromisszuma lehetséges elvi alapját. A kiinduló kérdés az, hogy olyan esetekben, amikor a bíróságnak nincs lehetősége a büntetés kiszabásával mindkét célt elérni, melyiket válassza? Walker számba vesz különféle megoldási javaslatokat, mint pl. a bűncselekmények súly szerinti felosztásához való igazodást. A megoldás egyszerűnek tűnik, azonban az az érv azonnal felhozható ellene, hogy semmivel sem érdemel több esélyt "rehabilitatív ítélet" hozatalára az, aki ugyan kisebb

⁴ Vö. Gönczöl Katalin: A bűnözés és a bűnmegelőzés Magyarországon a rendszerváltás időszakában, Magyar Jog, 1991. 11. sz. 17–22. p.

⁵ Vö. Radzinowitz, L.: *Penal Regressions*, Cambridge Law Journal, Vol. 50. No. 3. 1991. 425–427. p.

⁶ Christie, N.: A fájdalom korlátai, Európa Kiadó, Budapest, 1991. 81–90. p.

⁷ Walker, N.: *Why Punish?*, Oxford University Press, Oxford, New York, 1991.

súlyú bűncselekményt követett el, de azt a jogszabály éppoly tudatos megszegésével tette, mint a súlyosabb cselekmény elkövetője. Itt említi Walker azt az elfogadhatónak tűnő kompromisszumot is, mely szerint a megtorló büntetés kiszabása nem feltétlenül kötelesség, hanem inkább a tettarányosságot jelentő korlát. Azonban el kell ismerni, jogos az elvi ellenvetés: amennyiben az igazságos megtorlás elvét következetesen kívánjuk alkalmazni, a "korlát"-megközelítés nem kielégítő, ugyanis az egész büntetés jár.

A "hogyan" — természetesen a szankció deklarált céljainak (legalábbis elvi) figyelembe vételével — nagyjából négyféleképpen történhet. 1. Az elkövető személyes szabadságának és/vagy egyéb jogainak, vagyonának megvonásával vagy korlátozásával (*restriktív* büntetések). 2. Munkabüntetések: a szabad élet körülményei között (szolgálhat csak restriktív, szabadidő-korlátozó célokat, vagy — a munka jellegétől függően — *hátrányozó és rehabilitatív* célokat együtt). 3. Az elkövető ellenőrzése a szabad életben, életvitele rendszeres figyelemmel kísérése (*hátrány és rehabilitáció*). Ez rendszerint összekapcsolódik az elkövető szociális szükségleteinek megoldását célzó segítség biztosításával, ami jellegénél fogva nem lehet restriktív. 4. A személyiségre hatni kívánó pszichológiai bázisú, vagy tágabb értelemben vett oktatási és tanácsadó ("counseling") típusú egyéni illetve csoportos programok alkalmazása, sport- és egyéb szabadidős tevékenység. (A *rehabilitatív* cél itt jelenik meg legnyilvánlatban.)

A negyedik, és részben a harmadik csoportnál felvethető, mennyiben tartalmaznak egyáltalán hátrány-elemeket, illetve büntetőjogi intézménynek tekinthetők-e. Ahogy már említettem, egyre egyértelműbb elismerést kap, hogy a próbaidőnek és az elítélt szabad életbeni ellenőrzésének van szabadságkorlátozó, azaz az elkövetőre hátrányos kihatása is.

Az azóta már kriminológia történeté lett "Nothing Works"-vita (a felvázolt célok és eszközök közül) az újabb bűnelkövetés veszélyét redukálni szándékozó személyiség-korrekciónal foglalkozó programok körül lángolt fel először.

Semmi sem működik?

A közelmúltban több olyan hosszabb terjedelmű összegző-elemző munka jelent meg mind Észak-Amerikában, mind Nagy-Britanniában, amelyek fókuszában a rehabilitatív célú szankcióalkalmazás vizsgálata áll. Az áttekintés során volt tehát miből válogatni.⁷ Ted *Palmer* például a "Nothing Works"-vita kezdete óta eltelt időt a rehabilitációs módszerek alkalmazásának alakulása szempontjából három nagy korszakra osztotta:

1. Az *első szakasz 1975–1981 közöttre* tehető, amikor a "nagy robbanást" — Martinson már említett cikkét — több hasonló eredményre jutó

tanulmány és mély szkepticizmus követte a korrekciós programok⁸ megítélésében. Csupán röviden felidézve a történeteket: Martinson áttekintett 231, fiatalkorú bűnelkövetőkkel dolgozó programról (1945–1967 között) készült tanulmányt. Arra a következtetésre jutott, hogy az alkalmazott programok igen ritkán, majdnem hogy soha nem csökkentették számottevően a visszaesést, vagyis nem működnek, hatástalanok. A felhasznált tanulmányokat később újra átvizsgálta és továbbiakkal kiegészítette. 1979-ben közzétett "önrevíziós" cikkében⁹ megállapította, hogy vannak programok, amelyek igenis redukálják az újraelkövetést. Vannak olyanok is, melyek egyéb előnyökkel járnak: a kimenetelt meghatározó döntő faktornak általában az alkalmazás körülményei mutatkoznak. Ez az írás azonban sosem vált olyan közismertté és elfogadottá mint az előző volt.

Nehezen hihető, hogy egy publikáció önmagában ekkora hatást gyakorolt volna. Mint azt többen megállapították:¹⁰ az üzenet termékeny talajra talált az akkori politikai és közhangulatban; a konzervatívok rendet akartak, a baloldal pedig nem hitt a jóságos államban és ellenőrizhetetlen diszkréció által alkalmazott kezelő büntetőjogában. Ugyanakkor megelégteltek a kriminológusok is a medikalizált büntetésvégrehajtást: a tetterányos büntetést helyezték ismét előtérbe, az egyén gyógyításának csalóka ideája helyett az átfogó bűnmegelőzésre, diverziós és dekriminalizációs lehetőségekre akartak koncentrálni. A hírközlés felkapta a szenzációs újságot, s a közvéleményt elcsábította az üzenet egyszerűsége és magától értetődősége: a rehabilitáció megbukott.

Martinson nem volt az egyedüli kutató, aki pesszimista eredményre jutott. Számos olyan tanulmány született mind az amerikai kontinensen mind Nagy-Britanniában, amely arra épült, hogy a büntetések mindegyike egyformán (avagy csak a korrekciós típusú szankció) "hatástalan", illetve ha valami hatásos is lenne, nem lehet pontosan megtudni hogy mitől és mennyire az.¹¹

2. A *nyolcvanas évek elejétől*, a második szakasz kezdetétől azonban egyre erősebb hangot kapott a "másik oldal": bizonyítást újra- és

⁸ Ismét csak terminológiai kérdés: a "program" több jelentésű kifejezés. Lehet próbára bocsátás vagy szabadságvesztés mellett alkalmazott rehabilitatív eljárás, néhol, így pl. a "sokkoló" módszereknél magát a szankciót (pl. próbára bocsátást) jelenti, vagy annak egy elemét – az intenzív felügyeletet – máshelyütt. Ezek közös és külön-külön történő magyar elnevezésére jobb megoldást nem találtam, ezért – jobb híján – csak "programként" fogom emlegetni őket, s amennyire lehet, más módon teszem egyértelművé az alkalmazás körét. Legfeljebb "módszert" vagy "eljárást" iktattam be néhol szinonimaként.

⁹ Symposium on sentencing: Part II. Hofstra Law Review, 1979. 7(2), 243–258. p.

¹⁰ Így pl. Mair, G.: What Works – nothing or everything? Measuring the effectiveness of sentences, Home Office Research and Planning Unit Research Bulletin No. 30. 1991. 2–8. p.

¹¹ Iyenként tartják számon Nagy-Britanniában pl. Brody, S. 1976-os tanulmányát (The Effectiveness of Sentencing: A Review of the Literature, London, HMSO), avagy Folkard et. al. az IMPACT-programot érintő kutatási eredményeit szintén 1976-ból (IMPACT Volume 2: The Results of the Experiment, London, HMSO)

ellenbizonyítások sora követett. A válságból kivezető határozott irányok még nem voltak felfedezhetők, azonban a bizakodók száma nőtt, s a szkeptikusok is mérsékeltebb hangot ütöttek meg.

Az éledező optimizmus ellenére jelenlevő kétkedés és bizonytalanság a rehabilitatív programok iránt két fő forrásból eredt ebben az időszakban.¹²

Az első, hogy a több száz áttekintett experimentális kutatás között jócskán akadtak olyanok is, amelyek minősége nem ütötte meg az elvárható mértéket. Így a belőlük származó mégoly pozitív eredmények értéke is eleve megkérdőjelezhető volt. Ebből adódik a következtetés, hogy a sikertelenség egyik oka nem feltétlenül az elhibázott alapötlet, hanem lehet, hogy a kutatás terve volt rossz, vagy a végrehajtás nem volt kellően alapos. A még inkább kétkedők azt is felvetették, hogy bizonyítékként csak olyan tanulmányok értékelhetők, amelyek legalább két évtizeden (!) keresztül figyelemmel kísérték az adott kutatási program alakulását.

A másik okot többen egyes korrekciós programok gyenge minőségének tudták be: az előbiekhez hasonlóan vagy a program felépítése nem volt megfelelő (pl. tartalma nem volt alkalmas az adott elkövetői kör számára, az időbeli tagolás volt elhibázott stb.), vagy a végrehajtás nem ragaszkodott szigorúan és következetesen az előírtakhoz.

Olyan vélemények is előfordultak, melyek szerint még ha egyes programokról kimutatható is, hogy csökkenést idéznek elő az újraelkövetésben, ez következtelenül jelentkezik, vagyis nem különíthető el olyan meghatározott elemeket tartalmazó programcsoport, amely egyformán sikeresnek mutatkozik.

Az úgynevezett "szangvinikusok" (ismét csak Ted Palmer elnevezése) sem voltak általánosságban megelégedve a kutatások színvonalával, azonban körülbelül egyharmad részüket elfogadható színvonalúnak tartották. Ezek közül számos tanulmány kimutatott 15–35 %-os csökkenést a visszaesésben a program befejezését követő vizsgálatok során. (Megjegyzem, 25 % fölötti csökkenést már igen nagymértékűnek szokás tartani.)

A szangvinikusok másik csoportja az effektivitás kérdését az elkövető reagálási készségével társította. Egyesek úgy vélték, nem is annyira a módszeren, hanem inkább az elkövető reagálási hajlandóságán múlik az, hogy milyen mértékű hatás érhető el: akiben megérett az elhatározás a változtatásra, azon segít a beavatkozás, akiben pedig nem, arról "leperog" minden próbálkozás. Mások éppen ellenkezőleg vélekednek: egy adott program minden résztvevőt valamilyen reakcióra készítet (pozitívrá, semlegesre vagy negatívrá), hogy milyen lesz a reakció, az attól függ, mennyire fogékony az elkövető az adott módszerre. Ha alkalmazzuk ezt a hatásosság kívánalmára: amennyiben nem kellően szelektált résztvevőkkel dolgozik egy program, azok számát, akikre jó hatással volt, kiegyenlíti azoké, akik nem odaillok voltak, s így részvételük nem hozott pozitív eredményeket számukra. Vagyis az összhatás sem lesz pozitív a statisztikai elemzés során.

¹² Palmer, T.: *The Re-Emergence of Correctional Intervention*, Sage Publications, 1992.

A korszak szintetizáló kutatásai összességükben három fő tanulsággal szolgáltak:

a) A bűnelkövetőkkel foglalkozó programoknak sokkal szélesebb skálán kellene mozogniuk, mint a múltban, specifikusabbnak kellene lenniük, ugyanakkor többféle megközelítést kellene alkalmazniuk, tekintetbe véve az egyén bűnözésének komplexitását.

b) Nem lehet ugyanazokat a program-komponenseket alkalmazni minden egyes elkövetővel szemben: különböző "altípusba" tartozó elkövetők más és más arányban, időskálán stb. igénylik az egyes problémákra specializált elemeket. Az összetevők fajtáit, helyes arányát stb. meglehetősen bonyolult meghatározni.

c) A programoknak intenzívebbeknek kell lenniük a nagyobb hatás eléréséhez.

3. *A nyolcvanas évek közepétől kezdődő és napjainkban sem lezárult harmadik korszakban* a korábbi folyamat tovább erősödött: egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy igenis léteznek effektív programok bűnelkövetők számára – jóllehet, korántsem mindegyik ilyen. A legfontosabb fejlemény talán az, hogy újból "legitimé" vált rehabilitációról beszélni, azt gyakorolni és kutatni. E konszenzus lehetővé tette, hogy a politikai jóakarat is megnyilvánuljon, azaz több anyagi támogatásban részesüljenek az ilyen projektek, s munkájukat több szimpátia kísérje. A nyilvános elfogadottság egyben azt is jelentette, hogy a programok nem zárt ajtók mögött folytak, így a nyilvánosság általi ellenőrizhetőségük garanciát jelentett mind az elkövetők, mind a programokat támogatók számára. Az elkövető szigorú közösségi kontrolljára épülő programtípusok bevezetése arra is utalt, hogy a rehabilitáció új áramlata a köz biztonságára is érzékeny, ezért sikerült elfogadtatnia magát azokkal is, akik egyébként éppen e lényeges aspektus hiányára hivatkozva nem tették volna.

Problémák azonban ma is jelen vannak. Továbbra sem dőlt el például egyértelműen, hogy melyek azok a metódusok, amelyek mindig jó eredményt garantálnak, vagy hogy melyek azok az elkövetői körök, amelyek az összetettebb (és milyen összetételű) módszereket igénylik. Annyi azonban kiderült, annál nagyobb visszaesés-csökkenés tapasztalható, minél jobban illeszkedik a program az adott elkövetői csoport sajátosságaihoz. Az is megállapítást nyert, hogy súlyos vagy sokszorososan bűnismétlő elkövetők esetén a nagy intenzitású programok jobban működtek, mint kisebb bűncselekmények elkövetőivel szemben. A "kisstilű" bűnözőre egy-egy intenzív eljárás esetenként egyenesen káros hatású is lehet.

Effektív programok és kutatás

E kérdés kapcsán a bűnelkövetők rehabilitációjával foglalkozó tudományos kutatások két szintjéről szükséges szót ejteni: az alapkutatásokról, amelyek az egyes rehabilitációs programokat (esetleg egyszerre többet is) veszik

szemügyre és a másodlagos (avagy "szakirodalmi") áttekintések, amelyek a alapkutatásokra támaszkodva, azok összehasonlításával, rendszerezésével, szintetizálásával próbálnak átfogó képet kialakítani.

Az alapkutatásokról – igaz, eltérő nézőpontokból – már szó volt az előző részben és a későbbiekben is említésre kerülnek. Ezért ehelyütt csupán néhány, kifejezetten módszertani tárgyú megjegyzésre szorítkozom.

Több szerző felhívja a figyelmet az összehasonlításra alkalmas "kezelt" és kontroll-csoportok elkülönítésének fontosságára; ahol lehet és értelme van, a felmérés alanyainak véletlenszerű kiválasztására; a "kezelés" előtti és utáni alapos vizsgálatok elvégzésének szükségességére;¹³ a statisztikai és kísérleti módszerek helyes alkalmazására. Ha a kérdést a gyakorlat oldaláról nézzük, egy-egy egyedi program felállításakor ajánlatos, sőt elkerülhetetlen számba venni a már rendelkezésre álló tudományos anyagot: kutatási eredményeket, szervezési ismereteket stb. Ugyanakkor az is lényeges, hogy az utólagos értékelés szempontjai minden esetben eleve beépüljenek a programba már annak tervezése során. Ennek hiányában kétséges az alkalmazott eljárás megismételhetősége illetve azt sem lehet tudni, vajon optimálisan működött-e, ha pedig nem, akkor hol szorul módosításra.¹⁴ Hasonló következtetésre jutott a brit *Audit Commission*¹⁵ az angliai és a walesi Pártfogó Szolgálatnál 1989-ben lefolytatott vizsgálatok során, amikor megállapította: "Jelen pillanatban nem kis összegek fogynak el úgy, hogy viszonylag keveset tudunk az elért hatásról. Az új programok bevezetésekor egyúttal gondoskodni kell azok hatása felmérésének lehetőségéről is."¹⁶ Majd egy későbbi, az időközben elért fejlődést szemrevételező 1991-es vizsgálat leszögezte: "a pártfogói szolgálat egésze még mindig túl keveset tesz azért, hogy mérje saját hatékonyságát", illetve, amikor ez meg is történik, az eredmények széles körű ismertetése elmarad.¹⁷

Az érem másik oldala maga a program minősége és végrehajtása szigorúsága. A kutatók, tudományos szakemberek is egyre inkább felismerik és hangsúlyozzák ennek fontosságát, külön elnevezést is kapott a kérdés: "programme integrity"-ként (kb. a "program következetessége") emlegetik a nyolcvanas évek közepe óta. Ide tartozik minden olyan szervezési, vezetési, tervezési, személyi, képzési és nyilvántartási ügy, amely a program minőségét, végrehajthatóságát és értékelhetőségét befolyásolja.¹⁸ Tehát ide tartozik annak számonkérése, hogy a programvezető mennyire szigorúan tartja be a tervezetben foglaltakat, egyáltalán, milyen részletességgel készül vázlat, mennyi esélyt hagy a rögtönzésnek stb. Természetesen az értékelés szempontjából annál jobb, minél

¹³ Id. *McIvor*: Sanctions for Serious or Persistent Offenders: A Review of the Literature, Social Work Research Centre, University of Stirling, Stirling, 1990. 61–62. p.

¹⁴ *McGuire*, J.: Things to Do to Make Your Programme Work, "What Works 1991" Conference Proceedings. Greater Manchester Probation Service, Manchester, 1991. 50. p.

¹⁵ Kormányzati ellenőrző szerv.

¹⁶ *Audit Commission* 1989. 57. p.

¹⁷ *Audit Commission* 1991. 4. p.

¹⁸ Id. többek között *McIvor*: i.m. 63. p.

inkább tervszerű és pontosan végrehajtott egy-egy kurzus, ezáltal lehetséges ugyanis elkülöníteni azokat a komponenseket, amelyek a kimenetelt valamilyen módon befolyásolták. Ugyanakkor a nagyobb kötöttség merevebb végrehajtást is jelent, amely a résztvevők érdeklődésének, részvételi kedvének csökkenéséhez vezethet. Clive *Hollin* azt is hangsúlyozza, az alkalmazók erkölcsi kötelessége a program résztvevőinek és összes érintettjének (a bíróságot, mint adott esetben a részvétel elrendelésére jogosított fórumot is beleértve) pontos és részletes tájékoztatása a program céljáról, részleteiről, az ott támasztott követelményekről.¹⁹

Az úgynevezett *másodlagos (azonos témájú empirikus kutatások eredményeit összegző – "szakirodalmi"–) kutatások* célja, hogy az áttekintett egyedi tanulmányokban felleljen olyan megoldás-mintákat, amelyek megfelelő feltételek esetén egy-egy elkövetői avagy bűncselekményi típusra kedvező eredményekkel jártak több helyütt, vagy több alkalommal ugyanott. Minimális követelmény tehát a módszer megisméltetésének lehetősége.

Másodlagos kutatásokat nyilvánvalóan csak ott lehet végezni, ahol egyedi vizsgálatok ("primér anyag") bőséggel rendelkezésre állnak, mint pl. Észak-Amerikában. Nem megoldhatatlan különböző országok között sem ilyen összehasonlításokat tenni, viszont sokkal bonyolultabb és a kapott eredmények is nagyobb óvatossággal kezelendők már csak a jogi eltérések miatt is. Az ilyen kutatásoknak is több csoportját szokás megkülönböztetni, a két fő kategória: a) meta-analízisek és b) kvalitatív áttekintések.

a) A *meta-analízis* statisztikai módszerekkel összegzi az egyes vizsgálatok eredményeit, tehát visszatér a tanulmányokban közölt egyes adatscsoportokra (pl. a "kezelt" és a kontroll csoportok tagjainak száma, a sikeres és a sikertelen befejezések száma, visszaesési mutatók stb.) és összevonva újra analizálja azokat. A felhasználandó tanulmányok kiválasztása nagy körültekintést igényel, hiszen a gyengébb minőségű kutatások bevonása hamis összképhez vezethet. A sok kisebb léptékű kutatási eredmény felhasználása egyben előnyt is jelent: az összegzés által a mintasokaság nagysága számottevően megemelkedik. Ismert olyan vizsgálat is, amely kb. 400 tanulmányt tartalmaz. A meta-analízishez mindig valamilyen specifikus ismérv alapján kell kiválogatni az alapkutatásokat, így pl. fiatalok (intézetben vagy szabadlábon levő) elkövetők számára szervezett viselkedés-korrigáló vagy képzési programokat, életvezetési tanfolyamokat vett együttesen vizsgálat alá egy meta-analízis.²⁰ De született olyan analízis is, amely a kognitív elemeket is magába foglaló és az azokat nem tartalmazó csoportos programokat hasonlította össze.²¹ A módszer különleges előnye, hogy a hatás mértékét (azaz nagyságát) is ki tudja mutatni a "kezelt" és

¹⁹ *Hollin, C.*: Treatment Integrity: What is it and how do we achieve it? Paper presented at the Conference "What Works 1992": Next Steps... University of Salford, Manchester, September 1992(a). Kézirat.

²⁰ *Mark Lipsey* folytatta le a nevezett kutatást, idézi: *Palmer, T.*: i.m. 1992. 52–53. p.

²¹ *Izzo, R. L. és Ross, R. R.*: Meta-analysis of rehabilitation programs for juvenile delinquents. *Criminal Justice and Behavior*, 1990. 17. 134–142. p.

kontroll csoportok eredményeinek egymásra vetítésével. A meta-analízis módszerével végzett kutatások mindezüdig csak fiatalkorúakra és fiatal felnőttekre koncentráltak.²²

b) A *kvalitatív áttekintések*, mint azt nevük is jelzi, nem statisztikai, hanem kvalitatív összehasonlítás útján teszik ugyanazt, mint a meta-analízisek. A nyilvánvaló különbség tehát az, hogy a kvalitatív áttekintések nem térnek vissza az egyes vizsgálatok alanyi köréhez, hanem azok eredményeit vetik egybe. A figyelembe vett alap kutatások száma itt is igen nagy lehet, az 1987-es *Gendreau–Ross*-féle áttekintés kb. 150 tanulmányra alapoz.²³

A másodlagos kutatások érdemein túl nem árt néhány hátrányukat is – főként a meta-analízis esetében – számításba venni.

A megfelelő alap kutatások kiválasztásának nehézségeiről már korábban említést tettem. Ide kapcsolódik a "címkézésben" rejlő buktató is: különböző kutatók ugyanazt a programot (főként ha az többemű) némileg különböző kategóriákba sorolhatják be, illetve megfordítva: az ugyanúgy elnevezett kategóriák többé-kevésbé eltérő jellegű programokat foglalhatnak magukban. Így aztán előfordul, hogy az egyik másodlagos kutatás effektívnek találja pl. a családterápiás módszereket, a másik pedig nem. Holott lehet, hogy nem is teljesen ugyanazt értik mindketten "családterápia" alatt.

Úgyszintén pontatlanság forrása lehet, ha egy kategóriát összességében sikertelennek nyilvánítanak azon az alapon, hogy több olyan egyedi program tartozik bele, amelyik statisztikailag inkább sikertelen, mint sikeres. S egyáltalán, döntő jelentősége van annak is, milyen szigorúan állítjuk fel a sikeresség mutatóit, azaz mennyivel haladják meg a "kezelt" csoport eredményei a kontroll-csoportét ahhoz, hogy azt statisztikailag szignifikánsnak tekinthessük. Sok értékes módszer elveszhet így, takarva egy "összeségében sikertelen" fedőcímmel.

Az előbbiekkal összekapcsolódó következmény, hogy még azok a megközelítések, amelyek összességükben sikeresnek találtak is, nyitva hagyják az utat a kételkedők számára. Vannak a vizsgált individuális programok között olyanok is, amelyek nem mutathatnak fel sikereket, és lesznek olyan másodlagos kutatások is, amelyek az adott módszert nem tartják eléggé meggyőzőnek. Így a kapott vizsgálati eredmények ezeknél a kutatásoknál mindig inkább *tendencia*-értékűek, s nem nyújtanak feltétlen garanciát a gyakorlati bevezetés sikerességéhez.

²² Csak néhány név azok közül, akik egy-egy jelentősebb meta-analízist készítettek: *Davidson* et. al. 1984-ben; *Garrett* 1985-ben; *Gottschalk* et. al. 1987-ben, *Whitehead* és *Lab* 1989-ben, *Andrews* et. al. 1990-ben, *Lipsey* 1989-ben és 1991-ben.

²³ *Gendreau, P. – Ross, R. R.*: i. m. 349–407. p.

Előjáróban szükséges megjegyezni, hogy majdnem annyiféle csoportosítást találhatjuk a bűnelkövetők számára jelenleg illetve a közelmúltban alkalmazott programoknak, ahány szerző foglalkozott a kérdéssel.

A csoportosítás alapja lehet az *elkövetők* valamilyen sajátossága: életkora (fiatalkorú, fiatal felnőtt illetve felnőtt), ritkábban és inkább kiegészítő jegyként az előélet (első alkalommal ítélték el vagy már többször), ítélték-e korábban szabadságvesztésre, továbbá hogy szabadságvesztés kiváltására szolgál-e a program vagy sem. Vannak olyan kategóriák, amelyek inkább az elkövetett *cselekmény* jellegéhez kapcsolódnak, így pl. szexuális bűncselekmények elkövetői, drog- illetve alkoholfüggő bűnelkövetők kezelése, avagy erőszakos bűncselekmények elkövetői számára összeállított programok. Gyökeresen eltérő megközelítést tükröz az alkalmazott *módszerek* szerinti felosztás: beszélhetünk pl. képzési jellegű, vagy tanácsadó, továbbá szociális segítséget nyújtó programokról, pszichoterápiás programokról, magatartáskorrekcióról, egyéni és csoportos programokról stb. Végül megemlíthetők azok a *szankciók* is, melyeket elsősorban nem rehabilitációs céllal alkalmaznak, viszont van vagy lehet ilyen kihatásuk is, így pl. a vagyoni vagy a munkabüntetések esetében.

Ehelyütt csupán néhány olyan kategóriát említek meg, mellyel több szerző is foglalkozik. Mint azt már korábban is jeleztem, a besorolást bonyolítja, hogy a programok jórésze többemű, így homogén kategorizálásra jobbra csak elméletileg van lehetőség.

Talán legcélszerűbb a fiatalok²⁴ számára alapított programokból kiindulni, hiszen a legtöbb prototípust éppen nekik fejlesztették ki, s gyakran kiterjesztették később alkalmazásukat a felnőttekre is. Két széles körben elfogadott elméleti tételből kiindulva készültek ezek a programok. Egyik az a meggyőződés, hogy a fiatal bűnelkövetőkkel szemben alkalmazott szankcióknak elsősorban a fiatal nevelését, reintegrációját kell szolgálnia, hiszen személyiségük formálhatóbb, mint érettebb korban. A másik kiindulópont, hogy a gyermekek és fiatalkorúak jó része úgymond "kinövi" a bűnelkövetést (deviáns viselkedést), s csupán egy töredékük fog felnőttkorban is elkövetni bűncselekményeket.

a) *Diverziós (elterelő) programok.* — Az elterelés két alaptípusa a büntető igazságszolgáltatáson kívülre történő és az azon belüli elterelés (nevezhetjük e két kategóriát tágabb és szűkebb értelemben vett diverzióknak is). Az elemzések kevésbé hízogó képet mutatnak az igazságszolgáltatáson *kívülre* történő elterelésről. Ez a forma a jótékony hatást önmagában attól remélte, hogy a fiatalt "megmentik" az igazságszolgáltatási rendszerbe bekerüléssel együttjáró megbélyegzéstől és egyéb károsodásoktól. A bűnözésből való "kinövés" elméletének legegyszerűbb alkalmazása ez. Nem beszélve az ellentmondásos

²⁴ A "fiatalok" megjelölést a továbbiakban a fiatalkorúak és a fiatal felnőttek (18–21 életév között) összefoglaló nevéként fogom használni.

helyzetről, amikor az igazságszolgáltatás alkalmazottai saját szerepük lényegét abban látják, hogy bűnelkövetőket megmentsenek a büntetőeljárástól, tekintet nélkül azok személyiségére, cselekményük jellegére stb. Ezzel kimondatlanul bár, de elismerik, hogy a büntető igazságszolgáltatás jellegénél fogva terjeszkedő és diszfunkcionális. A büntetőeljárást helyettesítő — nem igazságszolgáltatási szervek által nyújtott — esetleges szolgáltatások műbenlétének és színvonalának nem igazán volt jelentősége, inkább csak ürkitöltő feladatuk volt.

A rendszeren *belüli* diverzió lehet a szabadságvesztés büntetésnek próbára bocsátásra, reparáció nyújtására vagy munkabüntetésre váltása, ezek egymás közti kicserélése, vagy egyéb speciális programokon részvétellel kötelezés. Ezekről a maguk helyén még szó lesz.

b) *Családközpontú programok és egyéb korai megelőzést szolgáló megoldások.* — *McIvor* összefoglaló munkájában²⁵ beszámol két olyan amerikai projektről is, amelyet a büntető igazságszolgáltatáson kívülre tereléssel kapcsoltak össze. Ezek közül az egyik Dallasban működött, s érdekessége, hogy szerződéses(!) kötelezettségvállalással indult, amelyekben a 10–16 év közötti ifjak viselkedésük megváltoztatására s a szülői szó megfogadására tettek ígéretet. Majd tizenhat hetes kurzus következett társas viselkedési ismeretekkel, testedző foglalkozásokkal stb. A szülőket is képezték a gyermekük figyelemmel kísérésének mikéntjére. A kontroll-csoporttal összevetve alacsonyabb újraelkövetési számokat regisztráltak és a résztvevők egyéb területeken, így pl. szülőkkel való kapcsolatukban is fejlődést mutattak. Hozzá kell tenni, felmerültek olyan vélemények is, hogy éppen a program személyiségfejlesztő hatásának volt köszönhető ritkább rajtacsípésük.

A családterápiás programok mindegyikének fókuszában a gyermek és a szülő egymással szembeni viselkedésének korrekciója állt, de a kiegészítő elemekben és a lebonyolítás módjában eltérés lehetett. A legimponálóbb talán az a kísérlet volt, melyben harminc notórius visszaeső fiatalkorú funkcionális családterápiában részesült, míg a kontroll-csoport egyéb programokon vett részt. Tizenöt hónap múlva az előbbi csoportban a visszaesési ráta 60 %-os, a kontroll-csoportban 93 %-os volt.²⁶ Számos esetben azonban arról számolt be a szakirodalom, hogy a terápia ideje alatt a hatás igen pozitív volt, de a befejezés után a különbség hamar eltűnt. Azt is kiemelték néhányan, hogy a felnőttkorhoz jobban közelítő fiataloknál ilyen módon sikert elérni kevésbé lehet.

A korai megelőzés egyéb formái közé tartoznak a különböző iskolai programok, így pl. a drog-felvilágosítás, vagy a mindennapi ismereteket (nevezhetjük ezt akár szocializációs ismereteknek is) modell-állítással közvetítő programok. Érdekességként említem meg, hogy Los Angelesben kifejlesztettek egy vandalizmus-ellenes programot, amelyet tizennyolc iskolában alkalmaztak, s nemcsak tanárok, hanem ifjúsági klubok és önkéntesek is közreműködtek. Az eredmény 9–18 hónappal a befejezés után megdöbbentő: a vandalizmus

²⁵ *McIvor*, G.: i. m. 23. p.

²⁶ *Gendreau*, P.—*Ross*, R. R.: i. m. 363–364. p.

ezekben az iskolákban 79 %-kal csökkent, miközben egyéb iskolákban folyamatosan nőtt.²⁷

Talán az előbbiekből már kitűnt, hogy az e kategóriába sorolt eljárásoknak nem mindig, vagy nemcsak a büntetőjogi szankció alkalmazásában (vagy ahelyett) van jelentősége, hiszen a programokba bevont gyermekek és fiatalok egy része nem is követett el büntetendő cselekményt. Egy átfogó oktatás- és ifjúságpolitikai koncepció megalkotása során viszont nem elhanyagolható segédeszközöknek bizonyulhatnak ezek a módszerek.

c) *Fegyelmező és "sokkoló" programok.* — Ez szintén egy program-család, amelyet csak fiatalokkal szemben alkalmaztak. A alapötlet két forrásból ered, mégpedig részben az elrettentés bűnmegelőző hatásának, részben a fizikai erőpróbák önbecsülés-növelő és nyughatatlanságot csökkentő hatásának feltételezéséből. Az ötlet kritikusabb szemlélői az ilyesfajta kezelések népszerűsége kapcsán az intézeti zsúfoltság csökkentésének és a "keményebb ifjak" megleckéztetésének prózai indokait említik.

Több alkategóriát állíthatunk fel.

A legerősebb típus az ún. "sokkoló" *szabadság-elvonás*, amely régi emlékeket idéz ("boot camp regimes"), s a hetvenes-nyolcvanas években éledt újjá. Célja az, hogy olyan visszataszító élményben részesítse a fiatalt, mely vissza fogja őt tartani a bűnelkövetéstől, s így a börtönbe kerüléstől is. Az állandó fizikai zaklatásokon túl pszichokorrekciós terápiákon és egyéb elfoglaltságokon kell részt venniük, általában három hónap körüli időtartamban. Egy idézett 1989-es tanulmány²⁸ szerint az efféle elbánásban részesült csoportnak majdnem fele visszaesett 29 hónap múltán, míg az olyan, nem erőszakos fiatalok csoportja, akiket egyszerűen bebörtönöztek, 28 %-ban vált visszaesővé. Egy valamivel korábbi angol felmérés szerint sem volt e rezsimnek észrevehető pozitív hatása a visszaesésre. A gyakorlatban meghonosodott a szabadon bocsátás után intenzív felügyeletet beiktatni bizonyos időtartamban.

A "sokkoló" *próbára bocsátás* esetén az arány megfordul: itt az elzárás változó időtartamú, de általában rövid és csak arra szolgál, hogy a fiatal éppen csak belekóstoljon a börtönéletbe, s tudja, mi vár rá, ha a próbára bocsátás feltételeit megszegi. A szabadságelvonás alkalmazása miatt fogalmilag tulajdonképpen inkább a próbára bocsátás és a szabadságvesztés kombinációjáról beszélhetünk, amely elég sajátos megoldás. Néhol összekapcsolják intenzív pártfogó felügyelettel (még később részletesebben beszélünk róla), de ez nem immanens része a programnak. Az eredmények nem kecsegtetők itt sem. Az esettanulmányok többsége úgy találta, hogy a visszaesési ráta magasabb, mint a "közönséges" próbára bocsátottaké. Részcsoportoknál találtak némi eredményt, így a nem erőszakos, először börtönbe került bűnelkövetőknél, illetve az egészen fiatal elkövetőknél. Többen megjegyezték, hogy a börtön ártalmas hatásai már egészen rövid idő alatt is jelentkeznek,

²⁷ ugyanott

²⁸ Parent, D. G.: Shock Incarceration: An Overview of Existing Programs, Washington D.C.: National Institute of Justice, 1989. idézi McIvor: i. m.

továbbá, ha olyanokat ítélnék "sokkoló" próbára bocsátásra, akiket egyébként sokkolás nélkül bocsátanának próbára, ez a szankciók súlyosbodása irányába hat.

A "visszariasztás" szót szándékosan használom a következő alcsoport megjelöléseként, hiszen a felsorolt egyéb technikákkal együtt egységesen alkalmazzák az "elrettentés" érdekében. A lényege, hogy szabadon levő, vagy fiatalkorúak intézetébe zárt fiatal elkövetők számára börtöntúrákat, videovetítéseket, konfrontáló csoportfoglalkozásokat tartanak, s így hozzák tudomásukra, hogy a bűnözés hosszabb távon nem kifizetődő tevékenység. Az eredmények vegyes összképet mutatnak. A legelső ilyen programról felröppent hírek átütő sikerről szóltak. Miután a módszer elterjedt, s az értékelő tanulmányok sikerről már nem tudtak tanúbizonyságot tenni, legfeljebb azt állapították meg óvatoskodva, hogy talán a csekélyebb súlyú cselekményt elkövetőknek használt a program, habár az újraelkövetésben számszerű különbség nem mutatható ki. Sőt, született olyan tanulmány is, amelynek vizsgálati alanyai több bűncselekményt követtek el, mint a programon részt nem vevő kontroll-csoport. Mostanára odáig süllyedt a módszer reputációja, hogy Amerikában több országos szervezet, például a Bűnözés Ellenes Nemzeti Tanács (National Council on Crime and Delinquency) az alkalmazásának beszüntetése mellett érvelt.

A negyedik csoport a legkonstruktívabb, szokás *vadon-programoknak* illetve *kihívás-programoknak* is nevezni. A résztvevők lakóhelyükön kívül, a természetben töltenek néhány hetet, önellátás és megterhelő fizikai gyakorlatok mellett. Észak-Amerikában pl. több mint száz ilyen állítottak fel a nyolcvanas évek elején.²⁹ Nagy-Britanniában is alkalmazzák, így pl. a Bristolban működő PACT program (Probation Action: Challenge and Training), melynek szintén eleme az ötnapos vadon-program. Bármennyire is lelkesítő a természet meghódításának gondolata, általánosnak mondható a vélemény, hogy ezen programok hatása a befejeződés után alig észlelhető, de 4–6 hónap múltán egész biztosan elenyészik. Ennek legkézenfekvőbb magyarázata, hogy a fizikai kihívási programok az elkövetett bűncselekménnyel nem foglalkoznak, a fiatal magatartását ilyen értelemben nem befolyásolják.

d) *Zárt intézeti programok*. — Az izolálás, mint a megjavítás módszere egyértelműen csupán a sokkoló szabadságelvönás irányzatánál lelhető fel. Nagy vihart kavart viszont Murray és Cox publikációja,³⁰ melyben azt állították, hogy a zárt intézetben elhelyezett fiatalkorúak körében lefolytatott különböző jellegű programok hatásosabbnak bizonyultak, mint a szabadon lévők kezelése. Maguk is megjegyezték azonban, lehet, hogy a pozitív hatás elsősorban nem az elzárásnak tulajdonítható, hanem egyéb körülményeknek. Néhány év múlva Lundman³¹ újraelmezte a korábbi kísérletet és arra a következtetésre jutott,

²⁹ Gendreau, P.—Ross, R. R.: i. m. 369. p.

³⁰ Murray, C. A.—Cox, L. A.: *Beyond Probation: Juvenile Corrections and the Chronic Delinquent*, Beverly Hills, Sage. 1979. Idézi McIvor, G.: i. m. és Gendreau, P.—Ross, R. R.: i. m.

³¹ ugyanott

hogy az adatok éppen az ellenkezőjét mutatják a korábban állítottaknak: a szabadságelvonás nélküli programok hathatósabbak voltak. (Az is igaz viszont, hogy a szabadon levő csoportok javára kezdetben fennálló előny az idő múltával kiegyenlítődik.) Helyesebb tehát, ha ezúttal a zárt intézetet pusztán olyan *belyszíneként* fogjuk fel, amely különböző jellegű programok színtere lehet. E programok széles skálán mozognak, megtalálhatók a különféle iskolai típusú oktatási formákon túl a szélesebb értelemben vett képzési programok, ideértve az álláskereső tanfolyamokon át a mindennapi ismeretek oktatását, a személyiségfejlesztő programokat stb. Több elemzés is pozitívnak ítélte az ilyesfajta kezdeményezéseket.

Két tényező szerepe világosan megmutatkozott a kutatások során. Fontos, hogy a képzési foglalkozásokat ne "kezelésként" állítsák be a résztvevők előtt, hanem mint olyan oktatási formákat, amelyek hozzásegítenek konkrét jövőbeli célok eléréséhez. A másik tanulság az, hogy közvetítés, azaz az elsajátított ismeretek szabad életbeni alkalmazását elősegítő fázis beiktatása nélkül a "benti" képzés nem nyújt különösebb előnyöket a szabadult elkövető számára. [Ez egyébként nagy problémája a legtöbb zárt intézeti programnak. Magyarán az intézet rendjével konform elítélt nem feltétlenül lesz törvénytisztelő szabadulása után. Az odabenn kapott információ transzformálás nélkül nehezen alkalmazható a külvilágban.]

Gyakoriak a modellező-szerepjátszó csoportfoglalkozások, a dráma-terápia, a képzőművészettel foglalkozó csoportok is. Ezek ugyanúgy alkalmazhatók a közösségi típusú, nem szabadságelvonó szankciók keretében is. A zárt intézeti programok kedvelt válfajai a kognitív és magatartás-korrektív programok, sokszor az előbb felsorolt elemekkel kombinálva. A korábbi, e téren elért eredmények összegzésére épül Robert Ross és Elizabeth *Fabiano* kanadai kutatók programja a "Logikus Gondolkodás és Rehabilitáció". A kognitív elemeket egyéb, képzési, sport, stb. összetevőkkel tarkító program széleskörű kipróbálás után azt állítja — meglehetősen magabiztosan —, mind zárt intézetben, mind azon kívül a lelkiismeretesen végigvitt kurzus akár 80 %-kal is képes csökkenteni a bűnismétlők arányát.³² Az alapgondolat az, hogy a többszörös bűnismétlők jelentős részénél hiányzik az önismeret és önkontroll, amely szocializációs zavarokhoz, s végső soron bűnözéshez vezethet.

A munkavégzés céljából történő szabadonbocsátás ismert és bevett módszer mind a fiatalkorú, mind a felnőtt elítéltek esetében. Nálunk is bevezetett megoldás ez, nevezetesen a hosszú tartamú szabadságvesztést töltők átmeneti csoportjában lehetőség van az elítélt külső munkahelyen történő munkavégzésére. Külföldön sok helyütt alkalmazzák már olyan esetekben is, ahol a szabadságvesztés hossza nem éri el az egy évet sem. Rengeteg esettanulmány készült e témában is. Eredményeik változóak, onnan kezdve, hogy nem találtak különbséget a külső munkát nem végző elítéltcsoporttal összehasonlítva egészen a határozott visszaesés-csökkentő hatásig. Többen

³² Ross, R. R.: Reasoning & Rehabilitation of Offenders, "What Works 1991" Conference Proceedings, Greater Manchester Probation Service, Manchester, 1992. 25. p.

megjegyzik, hogy könnyebben találtak szabadonbocsátásuk után munkát azok, akik büntetésük alatt is dolgoztak külső munkahelyen, s ez jelentős tényező lett a rendezett életvitel kialakításában is.

Egy széleskörű kutatás,³³ mely többezres mintával dolgozott, figyelemre méltó különbséget talált a munkavégzők csoportja és azon csoport között, akik ugyan megfeleltek a program feltételeinek, de nem vettek abban részt. Míg a két csoport visszaesési rátái között nem volt számottevő különbség, az első csoport visszaeső tagjai kisebb súlyú bűncselekményeket követtek el, mint a második csoport visszaesői, s azok, akik szabadságvesztés büntetést kaptak, később kerültek börtönbe, mint a második csoport ugyanilyen kategóriába tartozó tagjai.

e) *Feltételes szabadságra bocsátás, próbára bocsátás, pártfogó felügyelet.* – Magyarázattal kell kezdenem. Az angolszász büntetőjogokban a pártfogó felügyelet nélküli próbára bocsátás nem létezik, akit próbára bocsátottak, nem kerülheti el a pártfogó felügyelővel való találkozást. Így a címbeli kettébontást csak az egyértelműség kedvéért alkalmaztam.

Magáról a "standard" próbára bocsátás (ha létezne ilyen) hatékonyságáról viszonylag keveset lehet tudni. *Walker* és társai egy 1981-ben végzett, a különféle szankciók bűnismétlésre gyakorolt hatását vizsgáló kutatás során³⁴ úgy találták, az első alkalommal elítéltek próbára bocsátása rosszabb eredményeket produkált, mint a bebörtönzés, a másodszor-negyedszer elítéltekkel szemben viszont hatásosabb volt, mint más szankciók. A várakozási idő hat év volt. *Petersilia* és társai azt tapasztalták,³⁵ hogy két évi várakozási idő után a börtönből elbocsátottak visszaesési rátája 9 %-kal volt magasabb, mint a volt próbára bocsátottaké (az előbbi csoporté 72 %-os, az utóbbié pedig 63 %-os). A bűnismétlések számáról itt nincsenek adataim. A két kiragadott példa csupán azt kívánja szemléltetni, hogy a próbára bocsátásnak önmagában viszonylag szerény határfokot szokás tulajdonítani.

Természetesen egy ilyen széles körben alkalmazott, összetett jogintézménynél mint a próbára bocsátás, szinte minden a részleteken múlik. Az egyik oldalon figyelembe kell vennünk, hogy maga a próbára bocsátás is ezerféle lehet. Jelentős eltérések lehetnek tartamában, intenzitásában (azaz a kapcsolattartás gyakoriságában), milyen magatartási előírásokat és tilalmakat kell a próbára bocsátottnak betartania, részt kell-e vennie valamilyen specifikus programon a próbára bocsátás mellett. A másik oldalon ott állnak a próbára bocsátottak a maguk eltérő személyiségjegyeivel, különböző szükségleteikkel. Becslések szerint 40–80 %-ban a próbára bocsátott számára megfelelő,

³³ *Witte, A. D.: Work release in North-Carolina – A program that works!*, Law and Contemporary Problems, 41. 1977. Idézi: *McIvor, G.:* i. m.

³⁴ *Walker, N., Farrington, D. P., Tucker, G.: Recidivism Rates of Adult Males After Different Sentences*, British Journal of Criminology, Vol. 21. No. 4. 1981. 359. p.

³⁵ *Petersilia, J. S., Turner, S., Peterson, J.: Prison Versus Probation in California: Implications for Crime and Offender Recidivism.* Santa Monica: Rand. 1986. Idézi: *Gendreau, P.–Ross, R. R.:* i. m.

individualizált program összeállításán múlik a próbára bocsátás sikere. Megfordítva is igaz: hogy adott programnak mennyire sikerül végrehajtania kitűzött feladatát, nem kis mértékben múlik azon, sikerül-e a megfelelő alanyokat kiválasztani.

Az egyéni különbségek "igazságszolgáltatási" szempontból való értékelésének egyik módja a különféle *veszélyességi skálák* kidolgozása és alkalmazása. A bűnelkövető megjavításán fáradozó szakemberek számára használatuk nagy jelentőségű, hiszen ha jó a skála, valamelyest eligazítást adhat az elkövető várható jövőbeni bűnözői karrierjére nézve. A skála tehát azt mutatja meg, mekkora a valószínűsége annak, hogy az elkövető bűnismétlővé válik. Koncentráljunk most csak a rehabilitáció lehetőségére: a "veszélyesség elve" itt egyik meghatározója a programok szelekciójának. A tapasztalatok azt mutatják, az intenzív, megterhelő programok sokkal jobb eredményeket produkáltak olyan bűnelkövetők részvételével, akiknél a visszaesés veszélye is nagyobb.

Természetesen értékesek és megszívlelendők azok a nézetek, amelyek a veszélyességi előrejelzők túlhajtott, kiterjesztő alkalmazása ellen foglalnak állást. A maguk helyén azonban hasznos információkkal szolgálhatnak.

A próbára bocsátás keretet nyújt egy egész csokor, a legkülönbözőbb jellemzőkkel bíró programnak. Ezek némelyikéről már szó volt a zárt intézeti programoknál, másokról viszont helyszűke miatt nem is lesz. Hadd térjek most ki röviden csupán egy olyan programtípusra, melynek megszületését a "Nothing Works"-éra befolyásolta, s mára alighanem túl is nőtte egy egyszerű program méreteit.

Az *intenzív* felügyeleti programok először Észak-Amerikában terjedtek el. Alkalmazói a rehabilitáció mellett a kontroll szerepét hangsúlyozzák, ezáltal megfelelve a "rendet" követelők egyre növekvő táborá elvárásainak is. A fokozott szigorúság és kontroll teszi alkalmassá ezt a programot a súlyosabb bűnözők fogadására is. S itt lépnek be a háttérből ható, ám annál lényegesebb megfontolások, nevezetesen az örökös börtön zsúfoltság csökkentése, a büntetésvégrehajtás költségeinek szinten tartása, illetve a társadalom rövid távú, azonnali igénye a biztonságra.³⁶ A növelt kontaktusszám összekapcsolódott a technika vívmányával, az elektronikus megfigyeléssel, továbbá a gyakori, rajtaütésszerű drog-teszteléssel és hasonló eljárásokkal. Nagy-Britanniában az intenzív felügyeletet némileg szelídített formában alkalmazzák.

Három fő *változat* különböztethetjük meg: a szabadságvesztés direkt alternatívájaként, próbára bocsátás keretében elrendelt intenzív felügyeletet; a feltételes szabadság tartamára történő intenzív pártfogó felügyelet alá helyezést (ezáltal lehetővé válik olyan elítéltek feltételes szabadságra bocsátása is, akiknek egyébként nem biztos, hogy engedélyezték volna) és végül azt az esetét, amelyik nem a szabadságvesztés elkerülésére, hanem a meglevő próbára bocsátási ügyek intenzívebb lefolytatására összpontosít, mégpedig azoknál az elkövetőknél, akiknél az előzetes felmérés szerint nagyobb a veszélye a bűnismétlővé válásnak.

³⁶ Palmer, T.: i. m. 77–88. p.

Effektívek-e az intenzív felügyeleti programok, vagy úgy is feltehetnénk a kérdést, a több jobb-e? Mivel viszonylag új programtípusról van szó, a komplex elemzések száma még kevés. *McIvor* összegzősképpen megállapítja: az intenzív felügyeletet a gyakorlatban elég bonyolult elérni, sokkal nagyobb a veszélye a technikai szabályszegések miatti újra bíróság elé kerülésnek, s kisebb bűnelkövetők számára egyenesen hátrányos is lehet alkalmazása.³⁷ Ahogy egy gyakorlati szakember megjegyzi,³⁸ állandó és meglehetősen kellemetlen problémája e programoknak a gyakori "áldiverzió", vagyis olyan esetek felvállalása, ahol nemhogy szabadságvesztésre, de még intenzív felügyeletre sem lett volna szükség. *Palmer* ehhez még hozáteszi, ha a társadalmi (politikai?) elvárás elsősorban a bűnözők kontrollja, drága börtönökbe zárás nélkül, a döntő kérdésnek nem igazán a visszaesés-csökkentés mértékének kellene lenni. Mint ahogy általában nem is produkál az intenzív felügyelet lényegesen jobb eredményeket, mint a "standard" próbára bocsátás.³⁹

A próbára bocsátás és a pártfogó felügyelet témaköre kapcsán még egy igen fontos tényezőt ki kell emelni. Legyen az standard vagy intenzív felügyelet, önmagában az ellenőrzés nem arathat sikert, ha közben a próbára (illetve a feltételes szabadságra) bocsátott egyéb gondjai nem kerülnek felszínre, így pl. a munkavégzés, jövedelem, lakás, esetleges drogfogyasztás stb. S itt juthatunk el

f) *egy lehetséges szintézishez*. — Igaza lehet azoknak a szerzőknek, akik azt állítják, "a kutatási eredmények egyértelműen kimutatják, egyetlen módszer sem lehet önmagában általánosan effektív a fiatalok és a felnőttek bűnisméltésének csökkentésében vagy megelőzésében..."⁴⁰ Azaz: egyéniesíteni kell, enélkül nincs rehabilitáció. Továbbfüzi a gondolatot *John Pitts*, amikor kifejti, azok a megközelítések, amelyek individualizáltan ugyan, de kizárólag az egyén bűnelkövetésére koncentrálnak, szembesítik, konfrontálják az elkövetőt cselekményével, figyelmen kívül hagyva minden szociális tényezőt, melyeknek úgyszintén szerepe lehetett a bűnelkövetésben, nos ezek az elképzelések koncepciójukban hibásak.⁴¹

Az alapvető cél tehát az egyén visszahelyezése, visszaintegrálása a társadalomba, közösségébe oly módon, hogy lehetőségeket biztosítunk neki, melyeket kihasználva eséllyel vállalkozhat a nem könnyű feladatra. Ehhez gondos egyéni terv készítése szükséges. (Itt ismét emlékeztetni szeretnék arra, hogy az egyéni terv készítésének említésekor nem a Gramatica óta jól ismert modellről álmodozunk újra, hanem a próbára bocsátás illetve a feltételes szabadságra helyezés időtartamán belül megoldható problémákról beszélünk.)

³⁷ *McIvor*, G.: i. m. 58. p.

³⁸ *Whitfield*, R. G.: Probation. — Does More Mean Better?, *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, No. 4. 1990. x. p.

³⁹ *Palmer*, T.: i. m. 92. p.

⁴⁰ *McIvor*, G.—*Roberts*, C. H.: Towards Effective Policy and Practice. Paper presented for the Scottish Office, Kézirat, 1991. 6. p.

⁴¹ *Pitts*, J.: The End of an Era, *The Howard Journal* Vol. 31. No. 2. 1992. 138. p.

Az előforduló nehézségek megoldási módjai tulajdonképpen szintekre bonthatók azok típusa szerint.

Az első, legszélesebb sávba tulajdonképpen azok a lehetőségek tartoznak, amelyeket egy jól működő helyi közösség biztosítani tud *minden* tagjának, így pl. a családi tanácsadó szolgálat, a sport- és szabadidőközpontok, a szomszédsági közösségek, az ifjúsági és felnőtt képzési formák, a jogi tanácsadó szolgálatok.

A második szint a *szociális* környezetbeli *problémák* lehetséges megoldási módjait taglalja. Segítséget nyújthatnak az önkéntes szervezetek, a szociális munkási hálózat, kisebb részben pedig a hivatásos pártfogó szervezetek pl. a szálláskeresőben, a pénzkezelés-beosztás megtanításában, álláskereső technikák elsajátításában stb.

A harmadik lépcsőt már a *bűnelkövetéshez társuló*, az ahhoz vezető folyamatban fontos szerepet játszó tényezők felismerése és megoldása jelenti. Ide tartozik pl. a szerencsejáték-szenvedély leküzdésében való segédkezés, az alkohol- és drogkezelés, az agresszivitást kordában tartó önkontroll-tréningek.

Csak mindezek után, a negyedik lépésben lehet közvetlenül a *bűnöző magatartásra* koncentrálni. Akkor, amikor már mindhárom előző lépcsőn túljutottunk, persze csak ha van mit "megoldani". Ez a stádium alkalmas a különféle magatartás-korrigáló, racionális gondolkodásra tanító, motivációs rendszert cserélő programok alkalmazására, ha erre egyáltalán szükség van. Könnyű belátni, hogy az a személy, aki pl. erős alkoholfogyasztó, nem fog sikerrel szerepelni egy-egy fárasztó kognitív kurzuson.

Két nagy témakörrel maradok adós. Egyik az imént felvázolt harmadik szinten szereplő programok kérdése: az alkohol- és drogterápiák, az erőszakos, indulati bűncselekmények elkövetése után alkalmazott indulat-kontroll programok és a szexuális bűncselekmények elkövetőinek kezelése. Közös mindegyikben, hogy többé-kevésbé szenvedélyként kezelik a jelzett magatartásokat, s megkülönböztetett figyelmet fordítanak a visszaesés megelőzésére. Feldolgozásuk külön tanulmányt igényel.

Hasonlóképpen el kell tekintenem ehelyütt azoknak a büntetőjogi szankcióknak a szemügyre vételétől, melyek elsősorban nem, vagy nemcsak rehabilitatív célokat szolgálnak. Így pl. a restitúció különböző formái, a közérdekű munkavégzés, a vagyoni büntetések és a felfüggesztett szabadságvesztés. Ismeretesek olyan kutatások, amelyek ezek hatékonyságát veszik elemzés alá. Nem is lenne helyes az ilyen irányú törekvésekről lemondani, teljes képet alkotni a büntetőjogi szankciók természetéről ezen ismeretek hiányában meglehetősen nehéz és kockázatos. Az is igaz, hogy a szankciók között kizárólag hatásosság alapján szelektáló elképzelések is könnyedén kritizálhatók egyoldalúságuk miatt.

Jóllehet, az áttekintés hézagos maradt, mégis megkísérlek – ismét csak irodalmi források segítségével – összegyűjteni *néhány olyan általános jellemzőt*, amelyek meghatározóak lehetnek egy-egy program sikeresség, működőképesség tételében.

Coulson és *Nutbrown* amerikai szerzők munkájának érdekessége, hogy részben bűnelkövetők programjait, részben pedig egyéb pedagógiai programokat használ fel tanulságainak levonásához.⁴² Szám szerint tizenhárom olyan jegyet írnak le, melyekről a jó program megismerszik, ezekből emelek ki néhányat.

A jó program motiválja a résztvevőket az aktív közreműködésre és elkötelezettséget kíván a program vezetőitől; többféle forrásra alapoz, de mindig csak már értékelt eredményekre; specifikus jegyekkel rendelkező csoport számára készül specifikus céllal; részletes forgatókönyv alapján zajlik lebonyolítása; bealkulálja a program végrehajtóinak képzését is; figyelemmel kíséri mind a résztvevők, mind a program végrehajtóinak tevékenységét és az eredményeket értékeli; gyakorlat-orientált, s tartalmazza a szerzett ismeretek mindennapi életbe átültetésének fázisát is.

Tartalmilag szinte pontról pontra megegyezik *McGuire*⁴³ és *Hollin*⁴⁴ angol kutatók véleménye a bűnelkövetőknek szóló effektív programok alapköveiről. Mindketten kiemelik, hogy olyan elkövetőkre kell építeni, akiknél a visszaesés veszélye legalább közepes, de általában magas; a program kriminogén tényezőket tárgyal; megfelelően strukturált és fókuszált; tartalmaz kognitív illetve viselkedés-modifikáló elemet; amikor csak lehetséges, inkább a szabad élet körülményei között működtetik; a program végrehajtása szigorú és következetes. *Hollin* még hozzáteszi, hogy a többféle komponenst tartalmazó program esélyesebb a sikerre, ugyanakkor az általánosságban alkalmazott terápia (pl. pszichoterápia), mely csupán a terápia, mint olyan csodaerejére épít, könnyen megbukik.

A fenti szerzők hasonló súlyt tulajdonítanak a program menedzselésének. Megismertetését és elfogadtatását minden fórumon és körben alapvető jelentőségűnek ítélik, hiszen ha egy kezdeményezést nem támogat pozitív várakozás és bizalom, a kudarc esélye is jóval nagyobb.

A siker mérhetősége

Mindenképpen megfontolásra érdemesnek tartom *George Mair*-nek a szankciók értékelése kérdéséhez fűzött általános megjegyzéseit.⁴⁵

⁴² *Coulson*, G.E.–*Nutbrown*, V.: Properties of an Ideal Rehabilitative Program for High-Need Offenders, *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, Vol. 36. No. 3. 1992. 203–208. p.

⁴³ *McGuire*, J.: Things to Do to Make Your Programme Work, "What Works 1991" Conference Proceedings. Greater Manchester Probation Service, Manchester, 1992. 49. p.

⁴⁴ *Hollin*, C.: Designing Effective Rehabilitation Programmes for Offenders: New Findings and Practical Suggestions. Paper presented at The IVth World Congress on Behaviour Therapy, Queensland, Australia, July, 1992 (b). Kézirat. 7–8. p.

⁴⁵ *Mair*, G.: i. m. 7. p. Az idézett gondolatok egy része több szerzőnél is megtalálható.

Egyetlen mutató önmagában (pl. a már sokat emlegetett visszaesési ráta) sosem elegendő az adott szankció effektivitásának megítéléséhez. A visszaesés döntő jelentősége természetesen nem vitatható. Amennyiben az elkövető újabb bűncselekményt valósít meg, annak csekélyebb súlya vagy az előző bűnelkövetés óta eltelt idő még mindig utalhat némi javulásra a többszörös bűnismétlőknél és a súlyos bűncselekmények elkövetőinél.

Helyesen megválasztott elsődleges és másodlagos vizsgálati szempontok egész sora szükséges; súlyozásuk az összegző értékelés során ismét csak körültekintést igényel.

Minden szankciót az annak tulajdonított célokhoz és funkciókhoz képest kell vizsgálni, azaz a vizsgálati szempontok szankciónemenként is változtatandók. (Tovább bonyolítja a kérdést, hogy különbség van egy-egy igazságszolgáltatási szervezet saját effektivitása — pl. költség-gazdaságossága, az ügyforgalom gyorsasága stb. — és a "szolgáltatás" minősége ill eredményessége között. A két nézőpont azonban gyakorta egybecsúszik, további zavarokat okozva ezzel az amúgy is bonyolult és ellentmondásos területen.⁴⁶)

Így alkotható a büntetőjogi szankciók (és azokhoz kapcsolódó megoldások) sokrétűségét tükröző kép, amely megmutatja, mennyire alkalmasak a különböző igények kielégítésére. Egyben a valósághoz jobban igazodó elvárások támaszthatók ezáltal arra nézve, hogy mi az, amit adott esetben a büntetőbíróság ítélete elérhet.

Hasonlóképpen, bár borúlátóbban fogalmaz David *Garland*: "Az a tény, hogy képesek voltunk feltárni empirikus kutatások és elméleti összegzőmunka révén a determinánsoknak és a funkcionális követelményeknek azokat a csoportjait, amelyek a büntetést formálni látszanak, semmi esetre sem jelenti azt, hogy előre tudjuk jelezni, mit hoznak a büntetések új fejleményei."⁴⁷

Összegzés

A *monstre vita* újabb és újabb dokumentumainak olvasása során egyre erősebbé vált az a meggyőződés, hogy a "minden működik" — "semmi sem működik" — "van, ami működik" hármas szlogenjévé zsugorodott csatározás sosem volt pusztán tudományos jellegű.

Valójában az egész jelenség csirája a korrekciós programok sikerének mérhetősége körüli metodológiai nézetkülönbség volt, amelybe bevonásra kerültek különböző büntetésfilozófiai elméletek is, hiszen a büntetőjogi gondolkodásban hol rejtettebben, hol nyíltabban ott kísért az örökös kétség: vajon kell-e büntetés, s ha igen, megvalósul-e a szándékolt cél. Így lassan a fenti jelmondat-hármas előbb ideológiává, majd egymás felé zárt, megfellebbezhetetlen dogmává vált. Konkrétabban fogalmazva, a hetvenes évek

⁴⁶ *Humbrey, C., Pease, K.: Effectiveness Measurement in Probation: A View from the Troops, The Howard Journal, Vol. 31. No. 1. 1992. 31–52. p.*

⁴⁷ 1991. 285. p.

Amerikájában az éppen fordulópont előtt álló társadalom- és büntetőpolitika és a "pesszimista kriminológusok" eredményei kölcsönösen igényelték, formálták és bizonyos fokon alátámasztották egymást. Ettől kezdve nem volt megállás: a disputa egyre szélesedett, az egyik póluson egy erős "rendpárt" alakult ki, a másikon pedig egy megújult, kompromisszumkész korrekcionális igyekezett visszaszerezni valamennyit régi fényéből.

A kérdés hamarosan felvetődött Európában is, részben amerikai hatásra, részben belső problémák által indukálva s a helyi viszonyokra adaptálva azt. Angliában mindez egyértelműen nyomon követhető.

Korábban már említett negatív hatásai mellett *pozitívumai* is vannak a már oly sokat emlegetett vitának.

— Jelentősen hozzájárult ahhoz, hogy a büntetésfilozófiai gondolkodás feltárta az egyes szankciók alkalmazhatóságát befolyásoló tényezőket és mára markánsabban körvonalazza azok lehetséges hatókörét s még inkább a korlátait.

— További pozitívuma, hogy rávilágított a büntetőjogi szankciók hatékonysága és ennek mérhetősége (és nem-mérhetősége) problémájára és arra is, mekkora jelentősége van az alkalmazott metódusok alapos és sokoldalú értékelésének.

— Olyan összetett, a valósághoz árnyaltabban közelítő kutatási módszerek felhasználását is elősegítette, mint pl. a meta-analízis. Egyben felhívta a figyelmet a kutatás-megalapozta projektek fontosságára.

— Bebizonyult, léteznek olyan programok, amelyek bizonyos elkövetők számára eredményesek. Az elkövető alkalmasságát a programon való részvétellel előzetesen fel kell mérni (amennyiben egyáltalán van lehetőség előzetes szelekcióra) és a program anyagát pontosan végre kell hajtani.

Milyen tanulságokkal szolgálhat *számunkra* maga a "semmi sem működik"-vita és mindaz a problémagyűjtemény, amit a felszínre hozott?

1. A szabadságvesztés végrehajtásával kapcsolatban ne legyenek illúzióink: az elítéltek "megreformálása" és a szabad életre felkészítése, mint a büntetésvégrehajtás általános célja önmagában paradoxont hordoz és ennél fogva gyakorlatilag el sem érhető. Inkább fogadjunk el realistább megközelítést: a szabadság elvonása végső eszköz a büntetőhatalom kezében, amelyet a közbiztonsága érdekében használ fel bizonyos bűnelkövetők elkülönítésére és szabadságuk teljes elvonásával való büntetésére.⁴⁸ Legyen valóban végső eszköz, tartama igazodjék a tett súlyához, de mértékletesen alkalmazva. Jelentse csak a szabadság, de ne a humánus bánásmódhoz való jog elvesztését, pláne a teljes jogfosztottságot.

Ami egyértelműen rehabilitatív célokat szolgálhat a büntetésvégrehajtási intézetben, az a képzés és a munkavégzés lehetősége. Ezeket kívül nagyon is lehetségesnek és szükségesnek tartom egyéni vagy csoportos programok

⁴⁸ A társadalom védelme érdekében történő elkülönítés maradéktalan teljesíthetősége ellenpéldájaként Nigel Walker a rövid tartamú szabadságvesztésre hivatkozik. In: i. m. 34. p.; ld. továbbá Nagy Ferenc áttekintését a rövid tartamú szabadságvesztésről (*A rövid tartamú szabadságvesztés és szurrogátumai*, Magyar Jog, 1991. évi 10. sz. 588–593. p.)

alkalmazását zárt intézeti körülmények között is. Hogy csupán egy ide kívánczó példát említsek: a szexuális bűncselekmények elkövetőinek egyszerű bezárása önmagában legtöbbször édeskeveset old meg, csupán időlegesen elszigeteli a társadalomtól az ilyen elkövetőt. A bűncselekmény-típusra (ezen belül is megfelelően differenciáltan) koncentráló kezelés kérdésével foglalkozni kell, ezt követeli meg a potenciális áldozatok védelméhez fűződő érdek is. Két alapkövetelményt azonban figyelembe kell venni: 1. az elkövető előzetes önkéntes beleegyezése alapján vegyen részt minden ilyesféle programon, 2. a programot körültekintően kell kidolgozni illetve kiválasztani, végrehajtása menetét megfelelően regisztrálni és az eredményeket kiértékelni. Mindez hangsúlyozottan fontos annak érdekében, hogy tudni lehessen a program kimenetelét, valamint biztosítható legyen megismételhetősége.

Nem újkeletű azonban a jelen alkalommal már többször is felvetett megállapítás, hogy a rehabilitációs programok több sikert ígérnek, ha azokat a szabad élet körülményei között alkalmazzák.

2. A szabadságvesztésen túlmenően egy-egy új szankciónem (vagy program) bevezetésekor – amennyiben például megfontolásra kerül a próbára bocsátás és speciális feltételek, mint a próbára bocsátáshoz kapcsolódó magatartási szabályok kombinációjának alkalmazása – mindig óvatosan kell eljárni, akár belföldön kifejlesztett megoldások, akár külföldi példák adaptációjáról legyen is szó.⁴⁹ Nélkülözhetetlen pontosan tudni, hogy az új szankciónem milyen probléma megoldására lenne potenciálisan alkalmas, magyarán, milyen ismert elkövetői kört vagy köröket céloz meg és hol helyezkedne el a meglévő szankciók rangsorában.

A végrehajtáshoz szükséges személyi, képzési, szervezeti, technikai és egyéb anyagi háttér hiánya biztos bukáshoz illetve mellőzöttséghez vezet. Itt is érvényes az 1. pont alatt tett megállapítás, mely szerint a reálisan kitűzött célhoz viszonyítva körültekintően értékelni kell az adott programot/szankciónemet a gyakorlati alkalmazás során. Ennek érdekében általános alkalmazása előtt ajánlatos azt részlegesen bevezetni a tapasztalatszerzés céljából, amennyiben lehetséges. Tisztában kell lenni azzal is, hogy az új megoldás szervesen beilleszthető-e a már meglévő jogintézmények hálózatába, illetve nem kerülne-e ellentétbe élő jogi tradíciókkal.

Induljunk ki abból, hogy szankció alkalmazására akkor is sor kerül, ha az nem jár az elkövetőre észlelhető pozitív hatással,⁵⁰ s nem lehetünk biztosak abban, hogy másokat elrettent a bűnözéstől, valamint abban sem, hogy a súlyosabb büntetés hatékonyabb, mint a kevésbé súlyos. Akkor miért ne lehetne

⁴⁹ Ld. *Bárd Károly* ide vonatkozó jogpolitikai tárgyú megjegyzéseit. Gondolatok a büntetésvégrehajtás reformjáról, *Börtönügyi Szemle*, 1992. 1. sz. 1992. 3. p.

⁵⁰ Ezt *Garland* nem egyszerűen az önjogú büntetés egyedüli értékállóságának, hanem a büntetés (és büntető igazságszolgáltatás) összetett funkciójú társadalmi intézmény-jellegének tulajdonítja (i. m. 288. p.), ld. még *Gönczöl Katalin*: A büntetőpolitika dilemmái a modern polgári demokráciákban (Gondolatok David Garland *Punishment and Modern Society* c.könyvének olvasása közben), *Magyar Jog*, 1991. 377. p.

olyan megoldásokat is alkalmazni, amelyek legalább *részkérdésekben* pozitívumokat – ha nem is a bűnözés problémájának általános megoldására alkalmas csodaírt – ígérnek? Egyébként a büntetőjogi szankciók általános céljának tekinteni e megoldásokat nem is lehet.⁵¹

Hangsúlyozom, bármilyen újdonság alkalmazását csakis

– az elkövető emberi jogai és méltósága,⁵²

– a tett súlyához és a bűnösség fokához igazodó büntetés,

– a sértett jogai és érdekei, és

– a büntetőjog korlátozott hatóköre szem előtt tartásával hiszem megvalósíthatónak.

⁵¹ Vö. Szabó András: A büntetőjog reformja – a reform büntetőjoga, Jogtudományi Közlöny, 1988. évi 8. sz. 459–462. p.

⁵² "Közösségi büntetések" (amikor az elkövetőnek addigi környezetében maradva legtöbbször valamilyen aktív magatartást kell kifejtenie) kiszabásához az elkövető egyetértésére is szükség van, már csak a végrehajtás sikere érdekében is. A kérdést részletesen tárgyalja *Palánkai Tiborné*: Hogyan büntessünk a jogállamban, avagy hogyan váltható "apróbb pénzre" a büntetőjogi paradigmaváltás?, In: Az alternatív büntetési formák és a pártfogó felügyelet Angliában és Walesben, Kriminológiai Közlemények 42., Magyar Kriminológiai Társaság, Budapest, 1991. 15–22. p.

ILONA PÓCSIK

REFLECTIONS ON THE REHABILITATION OF OFFENDERS
(FROM THE RECENT ANGLOSAXON LITERATURE ON THE
DEBATE OVER EFFECTIVENESS OF SENTENCING)

(Summary)

The well-known "Nothing Works" debate regarding the effectiveness of rehabilitative programmes designed for offenders has resulted in several publications over the last 20 years, both in North-America and in Britain. From earlier articles published in Hungarian the issues are not unknown to Hungarian academics and professionals.

This paper reviews the literature produced in the last few years regarding the latest developments in ideas about the rehabilitation of offenders.

After some theoretical points, the author sums up the main historical phases in the "Nothing Works" debate, then highlights the research and methodological issues that have gained particular significance in the various stages of this controversy. Further, attention is drawn to different types of offender programmes, and treatment methods, such as diversion programmes; family therapy and "getting tough" methods; programmes applied during detention; probation and parole programmes. After outlining a possible synthesis, some general points are made regarding the problems in measuring the effectiveness of sentencing and of different types of sentences.

The practical considerations raised in the last chapter may be of relevance to the Hungarian reader also. The author concludes by saying that, if our starting point is that sentences have to be imposed, even though we are uncertain about their positive effect either on the offender or on others, we can hardly lose by applying rehabilitative methods which are potentially more effective. These, however, should not be perceived as general panaceas for resolving the problem of criminality.

Készítette a JATEPress
6722 Szeged, Petőfi Sándor sugárút 30–34.

A SZEGEDI JÓZSEF ATTILA TUDOMÁNYEGYETEM ÁLLAM- ÉS JOGTUDOMÁNYI KARÁNAK E
SOROZATBAN ÚJABBAN MEGJELENT KIADVÁNYAI

Tomus XLIII.

Emlékkönyv dr. Kemenes Béla egyetemi tanár 65. születésnapjára (Szeged, 1993.)

Bérczi Imre: Előszó 5–6. p.

Fasc. 1. *Bajory Pál*: Házassági vagyoni jogi kérdések a Legfelsőbb Bíróság gyakorlatában (Szeged, 1993.) 7–18. p.

Fasc. 2. *Balázs József*: A házasságkötések alakulása Magyarországon a II. világháború után (Szeged, 1993.) 19–37. p.

Fasc. 3. *Bánrévy Gábor*: A szerződő felek jogválasztása a mai gyakorlatban (Szeged, 1993.) 39–56. p.

Fasc. 4. *Bérczi Imre*: A műszaki szellemi alkotások jogvédelmének korszerűsítése (Szeged, 1993.) 57–62. p.

Fasc. 5. *Besenyei Lajos*: A Ptk. szabályainak alkalmazhatósága a társasági jogban (Szeged, 1993.) 63–72. p.

Fasc. 6. *Bodnár László*: A nemzetközi szerződések érvénytelenségének néhány dogmatikai kérdése (Szeged, 1993.) 73–82. p.

Fasc. 7. *Cséka Ervin*: Felülvizsgálati eljárás büntetőügyekben (Szeged, 1993.) 83–96. p.

Fasc. 8. *Czúcz Ottó*: A veszélyközösségi modell és a versengő biztosítók tömeges biztosításai (Szeged, 1993.) 97–106. p.

Fasc. 9. *Gaál Sándor*: A felszámolási eljárás, mint sajátos nem peres eljárás (Szeged, 1993.) 107–119. p.

Fasc. 10. *Gáspárdy László*: Három év a magyar polgári eljárásjog történetében (Szeged, 1993.) 121–126. p.

Fasc. 11. *Gyökerez Csilla*: Gondolatok a szülői felügyeleti jogról (Szeged, 1993.) 127–137. p.

Fasc. 12. *Harmathy Attila*: A hitelbiztosítékok jogának változásáról (Szeged, 1993.) 139–144. p.

Fasc. 13. *Herczegh Géza*: A kisebbségek nemzetközi jogi védelme Európában (Szeged, 1993.) 145–154. p.

Fasc. 14. *Imre András*: A társasági szerződések sui generis érvénytelensége? (Szeged, 1993.) 155–163. p.

Fasc. 15. *Jubászné Zvolenszky Anikó*: A felülvizsgálati eljárás újraszületésének története (Szeged, 1993.) 165–180. p.

Fasc. 16. *Kaltenbach Jenő*: Közigazgatási mérlegelés és közigazgatási bírászkodás (Szeged, 1993.) 181–188. p.

Fasc. 17. *Kecskés László*: Az EKG jogharmonizációról – már magyar szemmel is (Szeged, 1993.) 189–198. p.

Fasc. 18. *Kemenes István*: Polgári jog és ítélkezés – a piacgazdaság kihívásában (Szeged, 1993.) 199–214. p.

Fasc. 19. *Könyáné Simics Zsuzsa*: A polgári jogi személyiségvédelem fejlődésének rövid áttekintése (Szeged, 1993.) 215–240. p.

Fasc. 20. *Lábaday Tamás*: Az eszmei kártérítés új dimenziói a magyar jogban (Szeged, 1993.) 241–248. p.

Fasc. 21. *Mádl Ferenc*: Az európai integráció sodrásában – a Visegrádi Négyek közép-európai szabadkereskedelmi övezete (Szeged, 1993.) 249–256. p.

Fasc. 22. *Merényi Kálmán*: Az emberi életet sértő bűncselekmények kódex szintű szabályozása Magyarországon (Szeged, 1993.) 257–267. p.

Fasc. 23. *Molnár Imre*: A római magánjog rendszere és annak hatása a modern európai magánjogok rendszerére (Szeged, 1993.) 269–286. p.

- Fasc. 24. *Nagy Ferenc*: A bűncselekmény áldozatának állami kártalanításáról (Szeged, 1993.) 287–298. p.
- Fasc. 25. *Nagy Károly*: Néhány megjegyzés az önrendelkezési jogról (Szeged, 1993.) 299–322. p.
- Fasc. 26. *Nagy Lajos*: A földpiac jellemzői a piacgazdaságokban (Szeged, 1993.) 323–336. p.
- Fasc. 27. *Nagy László*: A baleset és foglalkozási megbetegedés miatti munkáltatói felelősség néhány elméleti kérdése (Szeged, 1993.) 337–345. p.
- Fasc. 28. *János Németh*: Certains problemes des litiges internationaux en Hongrie (Szeged, 1993.) 347–369. p.
- Fasc. 29. *Zoltán Novotní*: La privatizzazione: un problema giuridico dell'Est europeo (Szeged, 1993.) 371–383. p.
- Fasc. 30. *Paczolay Péter*: Törvényesség és alkotmányosság: a törvényességi óvás az Alkotmánybíróság előtt (Szeged, 1993.) 385–396. p.
- Fasc. 31. *Pokol Béla*: A jog gazdasági elmélete (Szeged, 1993.) 397–403. p.
- Fasc. 32. *Ruszoly József*: Önkormányzat és rendőrség (Szeged, 1993.) 405–418. p.
- Fasc. 33. *Sárközy Tamás*: Privatizáció – reklám – jog (Szeged, 1993.) 419–425. p.
- Fasc. 34. *Sipos Miklós*: A kis- és nagyüzemek költségelőnyeinak differenciálódása a magyar mezőgazdaságban (Szeged, 1993.) 427–435. p.
- Fasc. 35. *Szabó Imre*: A származásmegállapítási perek egyes kérdései (Szeged, 1993.) 437–449. p.
- Fasc. 36. *Szentpéteri István*: Legitimitás, jog és alkotmány viszonya Bibó István nézetrendszerében (Szeged, 1993.) 451–458. p.
- Fasc. 37. *Szilbereky Jenő*: Felülvizsgálati perorvoslat polgári eljárásjogunkban (Szeged, 1993.) 459–467. p.
- Fasc. 38. *Tamás András*: Fejlődik-e a jog? (Szeged, 1993.) 469–481. p.
- Fasc. 39. *Tamás Lajos*: A bizományi szerződés elméleti kérdései (Szeged, 1993.) 483–499. p.
- Fasc. 40. *Tóth Lajos*: Földhasznélvezeti jog a termőföldeken (Szeged, 1993.) 501–510. p.
- Fasc. 41. *Tóthné Fábián Eszter*: Az örökbefogadási jogviszony tartalmának változásai (Szeged, 1993.) 511–518. p.
- Fasc. 42. *Veres József*: Egy lehetséges agrárjogi koncepció vázlata (Szeged, 1993.) 519–527. p.
- Fasc. 43. *Zoltán Ödön*: Fogyasztóvédelem és fogyasztói magatartás (Szeged, 1993.) 529–542. p.
- Kemenes Béla tudományos munkáinak jegyzéke (Szeged, 1993.) 543–554. p.

Tomus XLIV.

- Fasc. 1. *Badó Attila*: Bevezetés az angol jogrendszerbe (Szeged, 1993.) 41 p.
- Fasc. 2. *Elemér Balogh*: Die Verdachtsstrafe als Erscheinungsform der Schuldvermutung (Szeged, 1993.) 220 p.
- Fasc. 3. *Faragó M. Judit*: Zehery Lajos élete és munkássága (1893–1968) (Szeged, 1993.) 17 p.
- Fasc. 4. *Hajdú József*: Az Egyesült Államok szociális biztonsági rendszerének néhány biztosítási típusú ellátása (Szeged, 1993.) 47 p.
- Fasc. 5. *Heká László – Szondi Ildikó*: Magyarok a Drávaszögben (Szeged, 1993.) 24 p.
- Fasc. 6. *Horváth Róbert*: Megemlékezés Schneller Károly professzor – az ember és a tudós születésének 100. évfordulójáról (Szeged, 1993.) 15 p.
- Fasc. 7. *Jakab Éva*: Stipulationes aediliciae (Szeged, 1993.) 222 p.
- Fasc. 8. *Józsa Zoltán*: A helyi önkormányzatok lakásgazdálkodása Angliában (Szeged, 1993.) 30 p.
- Fasc. 9. *Pócsik Ilona*: A bűnelkövetők rehabilitációjáról (Szeged, 1993.) 26 p.